

Afife Jale (1902-1941)

Afife Jale 1902 yılında İstanbul Kadıköy'de dünyaya gelmiştir. Farklı bir kaynaktan Şehzadebaşı, Direklerarası doğumlu olduğu da belirtilmiştir. Annesi Methiye Hanım ve babası Hidayet Bey'dir. Afife aynı zamanda Doktor Sait Paşa'nın da torunudur. Behiye ve Salah isminde, anne bir olan iki üvey kardeşi olan Afife, Osmanlı'nın son döneminde okuryazar, kültürlü ve bilgi birikimine sahip bir aileden gelmektedir. Tahsilini İstanbul Kız Sanayi Mektebi'nde yapmıştır. Afife'nin tiyatro hayatını tercih etmesi konusunda ablası Behiye önemli bilgiler vermiştir. Buna göre, çok şaşırdıklarını, bu kadar mazbut bir ailenin kızının tiyatrocunun istemesine hayretler içinde kaldıklarını belirterek duruma çok kızdıklarını ve görüşmeme kararı aldıklarını anlatmıştır. 1929'da Besteci ve Ud sanatçısı olan Selahaddin Pınar'la evlenince ailesiyle barışmışlardır. Ancak, Afife'nin annesi Medhiye, onu hiç bırakmamış ve turnelerde de hep yanında olmuştur. Afife'nin ablası Behiye, o yıllar Kastamonu'da olduklarını, sıkıntı çektiklerini sonradan öğrendiklerini, kendisiyle görüşmedikleri için nerede olduklarını bilmediklerini belirtmiştir. İstanbul'a daha sonra Afife'nin ölümüne yakın dönmüş olduklarını da eklemiştir.

Afife Jale (Taha Toros Arşivi.
TT590067.)

Muhsin Ertuğrul'un aktardığından yola çıkarak bir taraftan I. Dünya Savaşı'nın Anadolu'da ortaya çıkardığı işgallerle başlayan bu anlamda bağımsızlıktan ve hürriyetten yoksunluk durumu, diğer taraftan da siyasi çalkantılar ile ülke içerisinde zamanla daha kuvvetle hissedilen yönetsel boşluk her anlamda güvensiz ve başıboş bir ortam yaratmıştır. Bu olumsuz atmosferden sanat yaşamı da etkilenmiştir. Söz konusu ortamda sadece siyasi ve sosyal sıkıntılar veyahut bozulmalar değil aynı zamanda sanat ve kültürel tahammülün, toleransın da oluşmadığı görülmüştür. Türk Tiyatrosunda Afife ile başlayan ilk kadın girişimleri işte bu türden bir belirsizlik ve kaotik ortamda oluşmuştur.

Farklı bir yaklaşımla da I. Dünya Savaşı'nın oluşturduğu iktisadi zorlukların kadınlara daha serbest bir ortam oluşturmuş olduğu bu sayede kadınların devlet dairelerinde, okullarda, fabrikalarda, mağazalarda çalışmaya başladıkları ifade edilmektedir. Bu ortamda kadınların yaşamın pek çok alanında olduğu gibi sahneye de çıkabilecekleri düşünülmüş ve gelecekte olabilecekleri tahmin edemeyen Darülbedayi, hanımlar arasından talebe alınacağına dair ilan vermiş. Buna göre Darülbedayiye ilk defa beş Türk kızı, öğrenci olarak kabul edilmiştir. Bunların arasında Afife de bulunmaktadır. Afife'den başka Beyza, Memduha, Refika, Behire de 10 Kasım 1918 tarihinde yapılan sınavı geçerek Darülbedayiye kabul edilmişlerdir. Bu dönem tüm zorluklara karşın bir Müslüman Türk kadınının sahne sanatlarında var olması son derece önemli bir gelişmedir. Bu süreçte sınavda başarı elde ederek Darülbedayi 'ye kabul edilenler arasında ancak Afife ile Beyza devam eden öğrenciler olmuşlardır. Bu hanımlar içinde ilk defa mükemmelliğe terfi eden Afife'nin, mülazım (deneyimsiz) artist olarak

Taha Toros Arşivi

görevlendirilerek beş yüz kuruş aylık alması kararlaştırılmıştır. Beş yüz kuruşun söz konusu dönemde para birimi açısından değer karşılığına bakacak olursak Şevket Pamuk'a göre 1844 tarihli tashih-i sikke işleminin 1914 yılına kadar korunabildiği bu bağlamda 100 Kuruş'un bir lira olduğu bunun da yaklaşık 6.6 gr altın paritesine dayanan para birimi şeklinde karşılık bulunduğu belirtilmiştir.

Afife Darülbedayi yıllarında on beş yaşındadır ve bir sene boyunca bazı eserlerin provalarında bulunmuştur. Bir süre sonra sahneye çıkarılmadığı için kurumdan ayrılmak zorunda kalmıştır. Afife'nin o dönemde ailesinin yanından ayrılmak zorunda kaldığı zira yukarıda ablasının da aktardığı üzere babasının sahneye çıkmasına itiraz ettiği belirtilmiştir. Ancak Annesi Medhiye Hanımın Afife'yi yalnız bırakmadığı kardeşlerinden Behiye evliliği, diğer kardeşi Salah'ın ise iş nedeniyle İstanbul dışında bulunduğu bilgisi verilmiştir. Afife'nin Türk kültür hayatında sahne sanatlarındaki ilk görevinin 8 Aralık 1918'de *Refika* da altı lira aylıkla "suflör" yardımcılığına atanması ile başladığı bilinir. Afife bir yıl provalarda çalışmış ancak sahneye çıkarılmamıştır. Ardından 17 Nisan 1919'da başlayan Yusuf Ziya'nın *Binnaz* adlı oyununda gene "suflör" olarak çalışmaya başlamıştır. Afife bu şekilde Darülbedayi'de sahneye ayak basan ilk Türk kızı olmuştur. Ve fakat Eylül 1919'da Reşat Rıdvan Bey'in adapte etmiş olduğu *Tatlı Sır* adlı piyesi temsil edilirken Perihan Hanım isimli küçük bir Türk kızı bu eserde gerek yaş gerek önem dolayısıyla ufak bir rolde görev almıştır. Bu küçük Türk kızı 1920 senesinin ilk aylarında temsil edilen *Üvey Kardeşler* piyesinde de rol almış fakat ardından sahneye devam etmemiştir. İlk oyunundan sonra *Tatlı Sır* oyununda da sahneye çıkan Afife, yine bu dönem Hüseyin Suat'ın *Yamalar* adlı oyununda ilk defa *Jale* takma adı ile Kadıköy'deki kışık Apollon Tiyatrosu'nun (daha sonra adı Rex sineması olan) sahnesinde oynamaya başlamıştır. Afife bundan sonra Afife *Jale* olarak anılacaktır. Afife bu yıllar sık sık resmi cezalara uğramıştır. Yamalardaki Emel rolünü oynayan Eliza Binemenciyan'ın o sırada Darülbedayi'den ayrılması üzerine bu role Afife seçilmiştir.

Afife *Jale*'nin ilk oyunundan sonra sıklıkla Apollon tiyatrosundaki *Odalık* oyununda oynarken de gene alıkonulduğu ve ancak makine dairesinden kaçırılarak kurtarıldığı bilinmektedir. Bu dönem yaşanan tüm bu gelişmeler üzerine Afife *Jale*'nin bu öncülüğünü alkışlayan bazı ileri gelen kimseler polis müdürü Tahsin Bey'in bu işe göz yummasını sağlamışlardır. Yaşanan gelişmeler Türk Tiyatro Sanatının geçirdiği tarihsel süreci anlamak açısından ayrıca önemlidir. Zira Halit Fahri Ozansoy, 27 Temmuz 1964 tarihli Dünya gazetesine yazdığı yazıda, Afife *Jale*'nin kaçırılması üzerine bir anıyı şöyle aktarır;

"...Afife'ye gelince bir gün yine tevkif edilmek ihtimali düşünülerek, kendisine ait bazı talimat verilmek için Kadıköy'de emin bir yerde iki idare heyeti murahhası ile... Konuşması haberi Üsküdar'da saklandığı yere iletilmişti. Düşündüler, taşındılar ve karar verdiler: en emin yer benim Şemsitap Mahallesindeki pansiyonu... Karşımda siyah çarşafli ve yine siyah peçeli bir kadın... Afife! ...Bu öncü kıyafetine de tanınmamak için girmişti."

Afife *Jale*'nin dönemin sanat anlayışına karşı geliştirdiği bu zorlu tutuma karşın göstermiş olduğu azim ve cesaretin sonrasında elde ettiği sonuç ile Türk kadınlarına sadece sanat yaşamında değil aynı zamanda birçok sahada öncülük ettiği anlaşılmaktadır. Öyle ki Afife *Jale*'den sonra bilhassa sahne yaşamında çağdaşı bazı kadın oyuncu arkadaşları kendisinin karşılaştığı zorluklardan uzak bir ortamda rol alma fırsatı yakalamışlardır.

Türk kadınının sahne sanatındaki varlığına dair yaşanan gelişmeler üzerine 1921'de İstanbul Hükümeti Dâhiliye Nezareti'nin bir kararı ile İstanbul Şehremaneti 27 Şubat 1921 tarihli ve 204 sayılı bir bildiri yayınlarak bunu Darülbedayi yönetim kuruluna göndermiştir. Buna göre Müslüman kadınların sahneye çıkarılmaması istenmiştir. Ancak

İstanbul Şehremânetinin yazdığı ve 8 Mart 1921 tarihli ikinci bir yazıda ise Afife Jale'nin tiyatro topluluğundan çıkarılması zorunluluğu getirilmiştir. Yönetim kurulu bunun üzerine Afife Jale'yi Darülbedayi'den çıkarmıştır. Afife Darülbedayi'den çıkarıldıktan sonra Burhaneddin (Tepsi) topluluğuna girmiş ve Anadolu turnesine çıkmıştır. O günlerde morfin bazı hastalıklar için doktorlar tarafından da reçete edilmektedir. Burhanettin Tepsi ile turneye çıktığında halk galeyana gelince, korkuya kapılıp tekrar hastalanmış ve yine morfin yapılmış, bu olaydan sonra Anadolu turnelerinde "Marika" ismini kullandığı bilinmektedir. Bu süreçte tüm zorluklara rağmen Afife Jale turnelere devam etmiştir. Ancak bir müddet sonra hastalığı nedeniyle doktorun verdiği morfin, toplum baskısı, hayatında en çok istediği tiyatro oyunculuğunu yapamamasının stresi zamanla onda alışkanlık yaratmıştır ve bu ciddi rahatsızlıkla karşı karşıya kalmıştır.

Afife Jale sahne sanatlarında başlattığı var olma mücadelesi sürecinde yaşadıkları üzerine, şunları söylemiştir; *"O zaman Eliza Paris'ten İstanbul'a gelmişti, kendisini tekrar Darülbedayiye almak istediler. Afife'yi çıkarın, o zaman gelirim, dedi. Bunun üzerine meclisi idare azasından bir zat -Afife hanım bu zatın ismini de söylüyor- Şeyhülislam'a gidiyor, tahrik ediyor, oradan Dâhiliye nezaretine, oradan da Şehremanetine yazılıyor, Müslüman kadınların sahneye çıkmaları adabı islamiyeye mugayir olduğu için benim Darülbedayiden çıkarılmam icap ettiği bildiriliyor, Şehremaneti de Darülbedayiye tebligat yapıyor... Darülbedayiden çıktıktan sonra Burhanettin kumpanyasına girdim, Kadıköyünde, Tepebaşında, Varyetede temsillere iştirak ettim... Benim tavassutumla Seniye isminde bir Türk kadını daha Burhanettin kumpanyasında sahneye çıktı. Burhanettin Türkiye'den ayrılıp gittikten sonra ben de İbnirrefik Ahmet Nuri Bey'in yaptığı "Yeni Tiyatro" heyetiyle Kadıköyünde temsillere iştirak ettim, sonra polis müdürü değişti, gene menettiler..."*

Afife'nin 1926 yılında, Refik Ahmet Sevengil ile gerçekleştirdiği *"hayatımda mesud olduğum ilk gece"* başlıklı konuşmayı aktaran Metin And, şu dikkat çekici notları düşmüştür; *"Hayatımda mesut olduğum ilk gece (...) Sanatın, ruhuma verdiği güzel sarhoşluk içinde idim. Rol aldığım piyeste güzel bir sahne vardır; ağlama sahnesi... Orada taşkın bir saadette ağladım. Sahiden ağladım... Alkış, alkış, alkış... Perde kapandı; açıldı, bana çiçekler getirdiler. Muharrir Hüseyin Suat Bey, kuliste bekliyormuş; ben çıkarken durdurdu; alnımdan öptü: 'Bizim sahnemize bir sanat fedaisi lazımdı; sen işte o fedaisin.' dedi."* Bu ifadeler Afife Jale'nin bir sahne sanatçısı olarak icra ettiği mesleğe ne denli gönül verdiğini, bu uğurdaki mücadelesinin gerekçelerinin neler olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Cumhuriyetin önemli kazanımlarından olan kadının eğitilmesi ve kadın hakları meselesi özellikle Atatürk'ün idealize ettiği çağdaş ve müreffeh toplumun ön koşulu olarak öncelenmiştir. Bu idealde kadın erkek ile bir arada istediği eğitimi alabilecek ve istediği mesleği seçebilmede özgür olabilecektir. Bu yaklaşımla Atatürk, yaşamın pek çok alanında olduğu gibi özellikle sahne sanatlarında gelişkin bir kültür ortamı oluşturmak için kadınları desteklemiştir. Bu bağlamda önemli bir örnek 1930 yılında yaşanmıştır. 1930'da Marmara Köşkü'nde Atatürk'ün Darülbedayi sanatçıları ile yaptığı görüşmede şu önemli notlar aktarılmıştır; *"1930'da İstanbul Darülbedayi sanatçıları "Yeni Türk Ocağı" binasını açmak üzere Nisan ayında Ankara'ya gelirler. Repertuvarlarında "Hamlet", "Mürâi", "Muhayyel Hasta" gibi klasiklerle, Alman, Fransız çağdaş oyunlar getirmişlerdi. Atatürk bu oyunları seyretmiş, sonra da Muhsin Ertuğrul başta olmak üzere, bütün sanatçıları Marmara Köşküne çağırılmış, onları ağırlamış, oyunlarını övmüş ve şöyle demiştir; Siz benim ta, ateşemilliterlik çağımdan beri memleketimizde görmeyi candan özlediğim bir hayali gerçekleştirdiniz. Böylesine birbirine bağlı bir sanat topluluğunu kendi imkanlarınızla hazırlayıp bize getirdiniz, gösterdiniz...Hayatlarını büyük bir sanata vakfeden çocukları sevelim."*

Ahmet Fehim Efendi'nin hatıratıyla teyit edilen bilgilere dayanarak da Afife Jale hakkında bazı bilgilere ulaşılmaktadır. Buna göre; "...Sultan II. Abdülhamit'in ilk yıllarında bir kazasker kızı taşralarda dolaşan tuluat tiyatrolarından bir oyuncuya gönül verip ailesinden kaçarak ona vardıktan sonra kendisiyle birlikte yaşayabilmek üzere bir Hıristiyan adı alarak yıllarca tuluat piyeslerinde oynamış kantoya çıkabilmiştir. Modern görüşe göre suflöre sahip bir tiyatrodan piyesin bir rolünü oynamak üzere sahneye çıkan ilk Türk kadını Afife Jale olmuştur. Afife Hanım, 1923'de İstanbul'da Kadıköy'deki Hale tiyatrosunda Jale temsili ismi ile oyuna katılmıştı. Ancak pürüzsüz Türkçesi ile Türk olduğu fark edilen Afife Hanım, kimi seyirciler tarafından eleştirilmiş, temsil yarıda bırakılmış ve buradan karakola alıkonulmuştur. Zabitanın müsamahası sonucu serbest bırakılan Afife'nin bu tecrübesi sanat yaşamında derin bir iz bırakmıştır. Bu ilk tecrübeden yılmayarak sahneye çıkma konusunda azim ve ısrarlı davranan Afife Hanım, ardından Şadi'nin Milli Sahnesinde, RaşitRıza'nın Türk Sahnesinde sahneye çıkmayı sürdürmüştür".

Taha Toros Arşivinde Afife Jale'nin biyografisi ile ilgili ve fakat tarihi ve yazarı hakkında herhangi bir açıklamanın olmadığı önemli bir başka belge Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmıştır. Belge "Türk sahnesine çıkan ilk kadın şerefine nail oldu" başyazıyı taşımaktadır. Merhum Fehim Efendi'nin hatıralarından nakledildiği notu düşülen belgede yarım asır önce bir tuluat tiyatrosu ile Anadolu'da dolaşan kadı asker kızı olan Afife'nin lakap kullanarak oyunlara çıktığı belirtiliyor. Yanı sıra Afife'nin sahneye çıktığı yıllarda yani Sultan II. Abdülhamit'in İktidarı döneminde birkaç Türk kızının talebe olarak Darülbedayi'de okuyor olduğuna da dikkat çekilmiştir.

Afife Jale sağlığının iyice kötüye gitmesi nedeniyle sahneleri terk etmek zorunda kalarak 1935 yılında eşinden boşanmıştır. Yaşamında Hüseyin Suat Bey (yazar) ve Kınar Hanım (Sivacıyan) (Tiyatro Sanatçısı) ile yakın dostluk kurmuştur. Darülbedayi'de, Burhaneddin Kumpanyasında ve Yeni Tiyatro'da çalıştıktan sonra bir müddet tiyatrodan uzak yaşamış sonra da bir iki küçük kumpanya ile Anadolu'da dolaşmıştır. Daha sonra ise Milli Sahne'nin Anadolu'da ve İstanbul'da verdiği temsillere katılmış. Ardından çok sayıda Türk kızının sahne sanatlarına çıkmasını sağlamış ve onları bu yönde cesaretlendirmiştir.

Afife Jale yıllarca içine düşmüş olduğu sağlık sorunlarının şiddetlenmesi ile 24 Temmuz 1941 yılında 39 yaşında tedavi için yatırılmış olduğu Bakırköy hastanesinde vefat etmiştir. Afife Jale'nin anısını yaşatan projeler, vefatının çok sonrası gündeme gelmiş olsa da pek çok girişim başarıyla sonuçlanmıştır. Günümüzde anısını yaşatan tiyatro ödülleri, mekânlar, belgesel, film, senaryolar ve müzik projeleri bulunmaktadır. Bunlardan, Yapı Kredi Afife Tiyatro Ödülleri, Ortaköy Afife Jale Kültür Merkezi, Afife Jale Sahnesi, Yüzyılın Aşkları; Afife ve Selahattin belgeseli, Kilit ve Afife filmleri, Nezihe Araz'ın Afife Jale senaryosu, Turgay Erdener'in 1998'de bestelediği Afife Jale Bale Süiti ile Selva Erdener'in soprano Afife adlı eseri öne çıkanlar arasındadır.

Olcay ÖZKAYA

KAYNAKLAR

1.Arşivler

Ferudun Fazıl Tülbentçi Arşivi, FFT 541001.

Taha Toros Arşivi, TF 550721.

Taha Toros Arşivi, TT508304.

Taha Toros Arşivi. TT590067.

2.Telif Eserler

AHMET, Refik, **Türk Tiyatrosu Tarihi**, Kanaat Kitaplığı, İstanbul 1934.

AND, Metin, “Cumhuriyetten Önce Türkiye’de Tiyatro”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, Cilt 9, İstanbul 1996.

AND, Metin, **Cumhuriyet Dönemi Tiyatrosu (1923-1983)**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1983.

AND, Metin, **Türk Tiyatrosu Tarihi**, İstanbul 1970, s.153.

BUTTANRI, Müzeyyen, “Cumhuriyet Devri Türk Tiyatrosunda Batı Etkisi”, **TurkishStudies**, Volume 5/2 Spring 2010, s.54.

DÜRDER, Baha ve ÖZÜN,M. Nihat, “Afife Jale”, **Türk Tiyatro Ansiklopedisi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1967

ERTUĞRUL, Muhsin, “Mösyö Sege’nin Keçisi”, **Temaşa**, 9 Kasım 1918.

KAPLAN, Leyla, **Cemiyetlerde Ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1998.

KONUR,Tahsin,“Cumhuriyet Döneminde Devlet Tiyatro İlişkisi”, dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1029/12457, (E.T:24.04.2022).

KURNAZ, Şefika, **Cumhuriyet Öncesi Türk Kadını**, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991.

KÜÇÜK, M.Kemal, “Temaşamızda Türk Kadını II”, **Darülbedayi**, 1 Şubat 1932.

NUTKU, Özdemir, “Cumhuriyet Tiyatrosu”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 9, İletişim Yayınları, İstanbul 1996.

NUTKU, Özdemir, **Darülbedayi’nin Elli Yılı**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, No 191, Ankara 1969.

ÖZGÜ, Melahat, “Küçük Bir Anının Büyük Bir İzi Devlet Konservatuvarı’nın Kamp Ateşi”, dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/13/1186/13713, (E.T:27.04.2022).

ÖZKAYA, Olcay, “Âlem-i Nisvan Tartışmaları Ve Modernleşmeye Geçişte Sahne Sanatlarında Son Perde Ve Üç Kadın: Afife Jale, Neyyire Neyir Ve Bedia Muvahhid”, **Kadın Kaleminden Kadın Algısı - I**, Editör: Jale Öztürk, Olcay Özkaya Duman, Gece Akademi, Ankara, 2018.

ÖZKAYA, Olcay, “Darülbedayi’den Tiyatro’ya AtipikModernist Bir Kadın: Afife Jale Ve Dönemi”, **Tarih Okulu Dergisi (TOD)**, Sayı XXIII, Yıl 8, Eylül 2015.

PAMUK, Şevket, “Kuruş”, **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kurus>. (E. T.: 19.05.2022).

PEKMAN, Yavuz, “Tanzimat Dönemi Oyun Yazarlığında Batılılaşma Olgusu”, **Tiyatro Araştırmaları Dergisi**, Sayı14, Ankara DTCF Yayınları, Ankara.

SEVENGİL, R.A., **Yakın Çağlarda Türk Tiyatrosu**, Cilt 1, Kanaat kütüphanesi, İstanbul 1934.

SÜNER, Levent, "Cumhuriyet Döneminde Tiyatroların Kurumlaşması", dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/13/1190/13744 (E.T.:27.04.2022).

ŞANKAYA, Gülfem Adile, **Atatürk Dönemi Türk Tiyatrosu: Afife Jale Ve Kadın Tiyatrocular**, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2020.

ŞENER, S., **Cumhuriyetin 75 Yılında Türk Tiyatrosu**, İş Bankası yayınları, İstanbul 1998.

TÖRE, Enver, "Türk Tiyatrosunun Kaynakları", **Turkish Studies**, Volum 4/1-II Winter 2009.

22/07/2024 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/afife-jale-1902-1941/?pdf=5026> adresinden erişilmiştir